
ՄԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ

ԳԱԳԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Միջազգային առումով 21-րդ դարի սոցիալական իրականության բնորոշ համընդհանուր ախտանիշներից են սահմանադրական մշակույթի և սահմանադրական բարոյականության ցածր մակարդակը, սահմանադրական արժեքանության աղճատված ընկալումները, սահմանադրականության դեֆիցիտն ու ձևախեղումները:

Փորձենք այս հիմնախնդրին ոչ թե զգայական ու խրատաբանական անդրադարձ կատարել, այլ համակարգային փոխկապակցության մեջ բացահայտել ոչ միայն իրավիճակի խորքային հիմնական պատճառները, այլև, կայուն զարգացման արդի հրամայականներից ու վերափոխվող հասարակական համակարգերի բնորոշ առանձնահատկություններից ելնելով, առաջադրել սահմանադրական արժեքանության, սահմանադրական բարոյականության ու սահմանադրականության հաստատման հայեցակարգային որոշ մոտեցումներ:

Սահմանադրական արժեքանության հիմնախնդրին մասնագիտական գրականության մեջ շատ անդրադարձներ են եղել:

Գիտական միտքն առաջին հերթին ուշադրության առարկա է դարձրել հասկացության իմացաբանական բնույթի ու բովանդակության բացահայտմանը, սահմանադրական «արժեք» և «սկզբունք» եզրույթների փոխառնչություններին, սահմանադրական բարոյականության, սոցիալական արժեքների սահմանադրականացման առանձնահատկությունների և մի շարք այլ հարցեր: Այդուհանդերձ, մեր կարծիքով, բավարար խորությամբ բացահայտված չեն վերափոխվող հասարակական համակարգերում սահմանադրական արժեքանության դրսևորման ու հատկապես իրացման խորքային առանձնահատկություններն ու դրանցից բխող մարտահրավերներին դիմակայելու մոտեցումները:

Ընդհանուր առմամբ **Սահմանադրության արժեքանությունն** արժեքների այն համակարգն է, որն ընկած է սահմանադրական իրավակարգավորումների հիմքում: Հասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացումը տեղի է ունենում կենսագոյի հիմնարար արժեքների իմաստավորման ու դրանց շուրջ հասարակական համաձայնության հենքի վրա¹:

---

¹ Մանրամասն տե՛ս **Գ. Հարությունյան**, Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները, Եր., 2005, **G. Harutyunyan**, Constitutional Culture: The Lessons of History and the Challenges of Time, Yerevan, 2009:

Սոցիալական արժեքները սահմանադրաիրավական նորմերի միջոցով դառնում են գերակա նշանակության համապարտադիր վարքագծի կանոն՝ ճանաչելով և հասարակական համաձայնությամբ երաշխավորելով սոցիալական ազատությունները: **Սահմանադրական նորմերը հասարակության հիմնարար արժեքների ու իրավական սկզբունքների օրգանական միասնության դրսևորումն են, իսկ դրանց արժեքանական սուբստանցը մարդն է, նրա արժանապատվությունը:**

Մարդկային արժանապատվությունը բացարձակ, «Վերին տեսչության»², ինքնաբավ արժեք է, և այն հասարակական բարոյականության ու հումանիզմի դրսևորման համարժեք պահանջներ է առաջադրում: Բարոյական իրավակարգը չի ենթադրում լոկ անձի բարոյականության սուբյեկտիվ որակների առկայություն: Էականը դրանց դրսևորման համարժեք հնարավորության առկայությունն է, բանական էակի բնականոն գոյի արժեքանական այնպիսի միջավայրի ձևավորումը, երբ անհատը, հասարակությունը և իշխանությունն արժեքային նույն կողմնորոշիչներով են առաջնորդվում:

Իրավական մոտեցումները, իրենց հերթին, բարոյական կարող են լինել, եթե սոցիալական հարաբերությունների օբյեկտիվ բնույթից են բխում և սոցիումի կողմից իմաստավորված կյանքի կանոն են դարձել: Ընդ որում, մարդկային համակեցության իրավական ու բարոյական հիմնարար արժեքներն են սահմանադրական արժեքանության հենքը: Սահմանադրվում են հասարակական հարաբերությունները, որոնց առանցքն օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող սոցիալական արժեքներն են, որոնք իմաստավորման ու կյանքի կոչվելու **շարունակական ճանապարհ** են անցնում:

Մարդը՝ որպես **սահմանադրական արժեքանության առանցք**, ինքնաճանաչվում ու արժևորվում է **ժամանակի հոլովությամբ իր գոյի իմաստավորմամբ**՝ հստակեցնելով արժեքների այն համակարգը, որը տվյալ ժամանակում իր հավաքական գոյի հիմքն է: Այդ համակարգում ամենից առաջ առանձնանում են այնպիսի հիմնարար արժեքներ, ինչպիսիք են **հավասարությունը, ազատությունը և արդարությունը:**

Սահմանադրությունը պետք է լինի **հասարակական համաձայնության մարմնացումը հենց այն հիմնարար արժեքների շուրջ**, որոնք որոշակի սոցիալական իրականության պայմաններում անհատի սոցիալական վարքագծի և իշխանությունների հանրային վարքագծի բարոյական հենքն ու բովանդակությունն են (Կանտի բնորոշմամբ՝ նրանց գոյության ներքին բարոյական օրենքն են դառնում):

Անհատի սոցիալական փոխառնչությունների, նրա սոցիալական վարքագծի հանրային նշանակությունն ավելի է մեծանում քաղաքացիական հասարակությունում՝ **նրա տեղի ու դերի արժևորմանը զուգ-**

² «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», հ. 2, Վենետիկ, 1837, էջ 688:

ընթաց: Նման հասարակությունում **անձի սոցիալական վարքագիծը պետք է լինի կայուն, կանխատեսելի և ներդաշնակ նրա իդեալներին, ձգտումներին, սպասելիքներին ու սոցիալական առնչությունների իմաստավորված կողմնորոշիչներին:** Իսկ դա հնարավոր է միայն մարդու բանական գոյի արժեքանական ամուր հենքի առկայության, դրան համարժեք սոցիալական միջավայրի ձևավորման պայմաններում:

Այս տեսանկյունից պետք է գնահատվեն ու համարժեք լուծումներ գտնեն այն հիմնախնդիրները, որոնք պատճառ են դառնում սահմանադրականության դեֆիցիտի ու բացասական սոցիալական էներգիայի կուտակման:

Առանցքային նշանակություն է ստանում այն իրողության գիտակցումը, որ Սահմանադրությունը կոչված է երաշխավորելու հանրային կյանքի դինամիկ հավասարակշռությունը և **հանդես գալու որպես կենսագոյի հիմնարար ու ժամանակի մեջ իմաստավորված արժեքներից բխող կանոնների շուրջ շարունակաբար նորոգվող հասարակական համաձայնություն:** Մակայն սահմանադրական տեքստային լուծումները, դրանց բովանդակային զարգացումները դեռևս բավարար չեն, քանզի կարևոր է այդ լուծումների ու իրական կյանքի միջև անջրպետի հաղթահարումը, որն այսօր դարձել է օրակարգային խնդիր բազմաթիվ երկրների համար:

«Սահմանադրականություն» հասկացության ծագումնաբանական ու արժեքանական դրսևորումներին մենք հանգամանալից անդրադարձել ենք «Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները» մենագրության մեջ (Եր., 2016 թ.)՝ բացահայտելով նաև «սահմանադրական մշակույթ» և «սահմանադրականություն» հասկացությունների օրգանական փոխկապվածությունը: Այստեղ հարկ ենք համարում շեշտել, որ իրավական պետությունում «սահմանադրական մշակույթ» հասկացությունը մենք համարում ենք որպես **պատմականորեն ձևավորված, կայուն, սերունդների ու ողջ մարդկության փորձառությամբ հարստացած համոզմունքների, պատկերացումների, իրավընկալման, իրավագիտակցության՝ հանրային ճանաչողության առանցքը կազմող արժեքային որոշակի համակարգ, որը սոցիալական հանրության համար հիմք է ծառայում հասարակական համաձայնությամբ սահմանելու և երաշխավորելու իր ժողովրդավարական ու իրավական վարքագծի հիմնարար կանոնները:**

Տվյալ ըմբռնման շրջանակներում «սահմանադրականությունը» ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ հասարակական համաձայնությամբ սահմանված ժողովրդավարական ու իրավական վարքագծի հիմնարար կանոնների առկայություն, որպես հանրային կյանքում, յուրաքանչյուր անհատի քաղաքացիական վարքագծում, պետաիշխանական լիազորությունների իրականացման գործընթացում ապրող իրողության գոյություն:

Լայն առումով այն հանդես է գալիս որպես հանրային կյանքում

սահմանադրական արժեքների համակարգային ու իմաստավորված առկայություն, որպես հասարակության սոցիալական վարքագծի բնութագրման իրավական ընդհանուր սկզբունք:

Հետևությունը միանշանակ է՝ խնդիրը ոչ թե Սահմանադրության պարզապես կիրառումն է, այլ սոցիալական այնպիսի համակարգի ձևավորումը, որտեղ Սահմանադրության հիմքում դրված են հասարակական գոյի իմաստավորված մնայուն արժեքները, որոնք իրացնում են այդ համակարգի յուրաքանչյուր բջիջ՝ որպես գոյության կենսապայման:

Իսկ այդ տեսակետից ինչպիսի խնդիրների է առնչվում մարդկային հանրությունն իրական կյանքում:

Պարզվում է, որ մարդկության պատմությունը դարձել է տեսակի ինքնառնչնչացման հնարավորությունների շարունակական կատարելագործման ու դրանց հետևողական փորձարկման գործընթաց: Նիզակի հայտնաբերումը նախամարդուն հնարավորություն տվեց ոչ միայն կենսամիջոցներ հայթայթելու, այլև ինքնահաստատվելու և գրավելու իշխող դիրք: Աստիճանաբար այդ միտումը դարձավ գիտատեխնիկական զարգացման խթան՝ ինքնահաստատումից ինքնակործանման միջև թողնելով ընդամենը կես քայլ:

Ուղիղ քառասուն տարի առաջ՝ Բելգրադում դոկտորանտուրա անցնելու տարիներին, ինձ բախտ վիճակվեց դիտելու Անտոնիո Կլիմատիի և Մարիո Մորրայի 1975 թվականին նկարահանած «Մավանայի վերջին ճիչը» ֆիլմը: Գեղարվեստական այդ ֆիլմի սյուժեն գերազանցապես կառուցված էր վավերագրական փաստերի վրա: Մի կողմից «վայրի» ու բնական դրսևորումներով կենդանական աշխարհն էր, մյուս կողմից՝ մարդը՝ իր բազում ու անբնական վայրագություններով: Ֆիլմի ավարտից հետո բոլորը դուրս էին գալիս գլխիկոր **ամաչում էին մարդ լինելու համար:**

Մեր ժամանակներում մարդկային վայրագություններն ավելի սահմակեցուցիչ բնույթ են ստացել: Ցավով է ասված՝ «Մարդիկ շատ են, մարդկայինն է քիչ»: Այդ քչությունն արդեն վտանգավոր ու տագնապալի չափերի է հասնում:

Ցավալի փաստն այն է, որ չարը մարդու և մարդկային հասարակության մեջ շատ խոր արմատներ է ձգում, իսկ դրան դիմակայելու մարդկության ձեռնարկած քայլերը կրում են լոկ իրավիճակային բնույթ:

Տեղին է կրկին վերհիշել Աստվածաշնչի Ծննդոց գրքի 6-րդ բաժնում զետեղված հայտնի խոսքերը. «Երբ Տեր Աստված տեսավ, որ մարդկանց չարագործությունները բազմանում են երկրի վրա, և ամեն ոք իր մտքում ամեն օր խնամքով չարություններ է նյութում, զոջաց Աստված, որ մարդ է ստեղծել երկրի վրա, և տրտմեց իր հոգու խորքում: Տեր Աստված ասաց. երկրի երեսից վերացնելու եմ իմ ստեղծած ամեն մի էակ..., որովհետև զոջացել եմ, որ ստեղծել եմ նրանց»:

Հուսանք, որ վիճակը դեռևս չի հասել հերթական Մեծ ջրհեղեղին, և մարդկությունը ներկա կացությունից խելամիտ ելք պետք է գտնի:

Չեմ կարծում, որ պետք է հույսը դնել հրաշքների վրա:

1166 թվականին հայ իրականության մեջ ստեղծված ծանրագույն պայմաններում Ներսես Շնորհալին օժվում է Հայոց կաթողիկոս: Նա առաջին հերթին պարտավորվածություն էր զգում իր հոտին դուրս բերելու ստեղծված աղետալի վիճակից: Եվ դա արեց՝ իր խոսքն ուղղելով մարդուն՝ իշխանավորին, հոգևորականին, զինվորականին, հասարակ գյուղացուն, կնոջն ու տղամարդուն՝ ասելով, թե, **մարդիկ, դուք ինչպիսին պետք է լինեք, որպեսզի մեր կյանքն այսպիսին չլինի:**

Շնորհալու այդ կոնդակը, որը հետագայում կոչվեց «Թուղթ ընդհանրական» (բոլորին ուղղված գրավոր խոսք), մեծ խորհուրդ է պարունակում: **Մարդու հավաքական վարքագիծն է ստեղծում այն միջավայրը, որում նա ապրում է:** Այդ վարքագիծը պետք է խարսխված լինի արժեքանական կայուն հենքի վրա, ինչը մարդու համար պետք է դառնա ոչ միայն ինքնադրսևորման հիմնական խթան, **այլև վարքի ներքին արգելակիչ:** Արժեքանական այդ սուբստանցը մարդու համար պետք է լինի բանական ինքնադրսևորման երաշխիք, որի բացակայությունն է, որ մարդուն կարող է մղել ոչ մարդկային քայլերի: Նաև այս հանգամանքը նկատի ունենալով էր, որ մեծն Նարեկացին, մարդկային մեղքերի համար Աստուծոց թողություն խնդրելով, նրանց գործած մեղքը համարում էր ոչ թե հանցանք, այլ դժբախտություն: Իրոք դժբախտություն է, երբ բանական արարածը ոչ բանական ինքնադրսևորում է ունենում:

Ժամանակակից իրողություններն այնպիսին են, որ էապես խթարված են հենց մարդկանց բանական վարքագծի արժեքանական հիմքերը: Եթե ավելի քան 200 տարի առաջ մարդկությունն իր հասարակական գոյի կայուն զարգացումը երաշխավորելու համար ապավինեց մերօրյա սահմանադրությունների ընդունմանը, ապա այսօր շատ երկրներում սահմանադրությունների հիմքում դրված արժեքանության և իրական կյանքի միջև առաջացել է մեծ անջրպետ:

Վերլուծելով նման իրավիճակի, սահմանադրականության դեֆիցիտի առաջացման խորքային պատճառները՝ հանգում ենք այն հետևություն, որ դրա հաղթահարման հիմնախնդիրը հնարավոր է լուծել բացառապես եռամիասնական մոտեցմամբ:

Վերջինիս էությունը հանգում է հետևյալին.

- ա) յուրաքանչյուր երկրում անձի սոցիալական ու իրավական վարքագծի հիմքում պետք է ընկած լինի իրավունքի գերակայությունը,
- բ) պետության քաղաքական ինստիտուտների քաղաքական վարքագծի հիմքում պետք է ընկած լինի իրավունքի գերակայությունը,
- գ) հանրային իշխանությունների հանրային վարքագծի հիմքում պետք է ընկած լինի իրավունքի գերակայությունը:

Սակայն իրողությունն այն է, որ նման վիճակի հասնելու համար

Ժամանակակից հասարակությունները դեռևս չեն ստեղծել իրավական ու կառուցակարգային անհրաժեշտ ու բավարար երաշխիքներ: Իսկ հանրային կյանքի իմունային անբավարարությունը դարձել է սոցիալական աղետների հիմնական պատճառը: Բացասական սոցիալական էներգիայի կուտակումները հանգեցնում են այնպիսի կրիտիկական զանգվածի գոյացման, որի դեպքում պայթյունն անխուսափելի է: Իսկ դա նշանակում է, որ իրավունքի գերակայությունը երաշխավորելու համար հանրային կյանքում սահմանադրական հավասարակշռության խախտումները ժամանակին չեն բացահայտվում, գնահատվում ու հաղթահարվում: Սա առանցքային, ելակետային նշանակություն ունի համակարգային կայունության տեսանկյունից:

Տասնամյակների մեր հետազոտությունները հանգեցրել են այն հետևությանը, որ նշված իրավիճակի հաղթահարումն անհնարին է առանց եռամիասնության հենքի վրա հանրային կյանքի սահմանադրականացման ու համարժեք սահմանադրական մշտադիտարկման համակարգի ներդրման, ինչը, մեր կարծիքով, կարող է դառնալ սահմանադրականության պակասության հաղթահարման, իրավունքի գերակայության ամբողջական երաշխիք ու կայուն զարգացման կարևոր գրավական³: Վերջինիս համար պետք է երաշխավորված լինի նաև սահմանադրական արժեքանության և տվյալ սոցիումը ներկայացնող անհատի արժեքային համակարգի դիալեկտիկական փոփոխարկմանը, որի միջոցով էլ հենց դրսևորվում է անձի սահմանադրական ինքնությունը, բացահայտվում անհատի սահմանադրաիրավական կարգավիճակը:

Գտնում ենք, որ անձի սահմանադրական ինքնությունը բնորոշվում է այն արժեքների ու քաղաքացիական որակների ամբողջությամբ, որոնցով պայմանավորվում է նրա առանցքային, ելակետային տեղն ու դերը սահմանադրաիրավական հարաբերություններում՝ որպես «Վերին տեսչության» արժեքներով օժտված բանական ստեղծարար գոյի, որպես սահմանադրական արժեքանության ու սահմանադրական բարոյականության անմիջական կրողի: Իսկ վերջինիս էությունը այն է, թե որքանով է սահմանադրական ինքնությամբ օժտված անհատը դառնում սահմանադրական արժեքանության՝ պարտքի ու պատասխանատվության զգացողությամբ իմաստավորված կրողը:

Ընդ որում՝ «հանրային ճանաչողության առանցքը կազմող արժեքային որոշակի համակարգի» և անհատի ինքնաճանաչման արդյունք հանդիսացող արժեքային համակարգի ներդաշնակությունն է երաշխավորում պետության լիարժեք քաղաքացու ձևավորումը: Քաղաքացի, որ պետք է ունենա ամուր հավատ, արժեքային հստակ համակարգ՝ ներդաշնակ հասարակական գոյի իմաստավորման ու սահմանադրա-

³ Տե՛ս Գ. Գ. Հարությունյան, Սահմանադրական մշտադիտարկում, Եր., 2016:

կանացման տվյալ աստիճանին ու դրանց վրա կառուցված՝ անհրաժեշտ քաղաքացիական որակներ:

Սահմանադրական ինքնություն ունեցող ու սահմանադրական բարոյականություն կրող անհատը չի կարող կորցնել իր տեսակի, մարդկային ինքնության որակներն ու պատմական հիշողությունը, նրա համար երկիրը հայրենիք է, այլ ոչ թե պարզապես բնակատեղի կամ աշխատատեղ: Իսկ հողը հայրենիք է դառնում, երբ այն պահում ու պաշտպանում է նախնիների շիրիմները, շաղախված է հայրենիքը պաշտպանելու համար թափված արյամբ ու երկիրը շենացնողների թափած քրտինքով:

Երկրի առաջընթացի կարևորագույն գրավականը հենց սահմանադրական ինքնություն ունեցող քաղաքացին է, որի ինքնադրսևորման երաշխիքը հանրային հարաբերությունների՝ իրավունքի գերակայության սկզբունքի վրա խարսխված իրական սահմանադրականացումն է:

Բանալի բառեր – սահմանադրականություն, Սահմանադրության արժեքանություն, անձի սահմանադրական ինքնություն, Սահմանադրություն

ГАГИК АРУТЮНЯН – *Современные вызовы конституционализма.* – В статье рассмотрены современные вызовы демократии. Обосновывается, что конституционная идентичность личности является сплавом ценностей и гражданских качеств, которые определяют её место как непосредственного носителя конституционных ценностей и нравственности и роль в конституционно-правовых отношениях.

Ключевые слова: конституционализм, конституционная аксиология, конституционная идентичность личности, Конституция

GAGIK HARUTYUNYAN – *Contemporary Challenges of Constitutionalism.* – Article discusses contemporary challenges of constitutionalism. Author justifies that constitutional identity of the individual is the complex of values and civil qualities, which determines the essential role and place of the individual as the direct holder of constitutional values and constitutional morality in constitutional-legal relations.

Key words: constitutionalism, constitutional axiology, constitutional identity of the individual, Constitution